

4. Русанівський В. М. Слов'янські міжмовні зв'язки і формування функціональних стилів української літературної мови XVI - XVII ст. (Доповідь на VII Міжнародному з'їзді славистів (Варшава, серпень 1973 р.). - К.: Наук. Думка 1973.-28 с.

5. Сумцов Н.Ф. К истории южнорусской литературы семнадцатого столетия. Лазарь Баранович. - Харьков, 1885. - 184 с.

6. Шевчук В. Мова і витворення культурних та духовних цінностей (XVII-XVIII ст.) // Дивослово. - 1996. - № 3. - С. 16-22.

7. Bajerowa I. Kształtowanie się systemu polskiego języka literackiego w XVIII wieku. - Wrocław-Warszawa-Kraków, 1964 (Prace Językoznawcze, 38). - 256 s.

8. Borowiec H. Fleksja jako obraz języka pisarza (na przykładzie «Sielanek» Szymona Szymonowicza» // *Polszczyzna regionalna w okresie renesansu i baroku.* - Warszawa - Kraków - Wrocław: Ossolineum, 1984. - S. 37-48.

9. Doroszewski W. Język Teodora Tomasza Jeża (Zygmunta Miłkowskiego) // *Studium z dziejów języka polskiego XIX wieku.* - Warszawa, 1949. - 417 s.

10. Karaś M. O polskim języku artystycznym (1944-1974). - Kraków: PWN, 1974 (seria Nauka dla wszystkich, N 211). - 22 s.

11. Klemensiewicz Z., Lehr-Spławiński T., Urbańczyk S. Gramatyka historyczna języka polskiego. - Warszawa: PWN, 1955. - 596 s.

12. Klemensiewicz Z. Jak charakteryzować język osobniczy? // *W kręgu języka literackiego i artystycznego.* - Warszawa: PWN, 1961. - S. 204-300.

13. Łużny R. Pisarze kręgu Akademii Kijowsko-Mohylańskiej a literatura polska. *Z dziejów związków kulturalnych polsko-wschodniosłowiańskich XVII-XVIII w.* - Kraków, 1966. - 170 s.

14. Rykiel B. O języku Wilczków - mieszczan lwowskich XVII wieku. - *Poradnik Językowy.* - 1963. - S. 24-32.

15. Rzepka W.R. Mianownik liczby mnogiej rzeczowników męskoosobowych w polszczyźnie literackiej XVI-XVII wieku. - *Studia polonistyczne.* - XIV/XV. - Poznań, 1987.-S. 215-232.

16. Skubalanka T, Książek-Bryłowa W. Wariatywność polskiej fleksji. - Wrocław - Warszawa - Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1992. - 189 s.

17. Smolińska B. *Polszczyzna północnokresowa z przełomu XVII i XVIII w.* - Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wyd-wo PAN, 1983. - 217 s.

18. Tomaszewska Sł. *Język Jana Gawińskiego* // *Studia Językoznawcze. Streszczenia prac doktorskich.* - Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1981. - T. VII. - S. 57-108.

A. A. Луцик (Київ)

ЕКВІВАЛЕНТИ СЛОВА У ПЕРШОМУ ТОМІ СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У 20 ТОМАХ

У дослідженні розглядаються способи представлення нової структурної пітици у складі словникової статті - еквівалентів слова, пропонуються принципи системного підходу щодо внесення зазначених одиниць до Словника української мови.

Ключові слова: еквівалент слова, фразеологізм, стійке словосполучення, і човникова стаття.

В исследовании рассматриваются способы представления новой структурной единицы в состав словарной статьи, предлагаются принципы системного подхода относительно внесения данных единиц в Словарь украинского языка.

Ключевые слова: эквивалент слова, фразеологизм, устойчивое словосочетание, словарная статья.

Article deals with the problem of representation of the new structural unit in the dictionary entry, the principles of systematic approach for including these units in the Dictionary of Ukrainian are suggested.

Keywords: equivalent of the word, idiom, sustainable phrase, dictionary entry.

Проникливе прагнення пізнати особливості мовної структури, її системної організації незмінно приводить дослідників до усвідомлення мови як живого і люнароджувального організму, що регулярно творить нові форми, котрі не підводяться під жоден із її структурних рівнів. Коли ж виокремлені елементи демонструють продуктивність і регулярність свого творення у мовній системі, вони потребують наукової аргументації, небезпідставність висновків' якої часом викликає зміни у прикладних галузях мовознавства, зокрема й у способах лексикографування фактичного матеріалу. Стосується це і так званих еквівалентів слова, коли після встановлення системного характеру цих одиниць І.М. Русанівський і В.А. Широков висловили міркування щодо необхідності їхнього внесення до складу лексикографічних праць. У зв'язку з цим ними було запропоноване виокремлення у майбутньому Словнику української мови нового структурного елемента словникової статті, який би представляв еквіваленту слова, що повинні були б розташовуватись за знаком о перед фразеологічною частиною [20, 44]. Наважимося нагадати коротку історичну довідку та основні теоретичні засади формування поняття еквівалентів слова.

Варто зауважити, що термінологічне становлення виразу еквіваленту слова на теренах колишнього Радянського Союзу відбувалося паралельно з формуванням понять фразеологічний зворот та фразеологізм, коли В.В. Виноградов,

описавши смислову структуру слова, зауважив, що вона буде повною за пани ності «опису типів стійких словосполучень, які розташовуються поряд зі СЛЮ вом як семантичні одиниці складнішого порядку, еквівалентні слову» [5, 27]. До стійких сполучень він відніс фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності ІІ фразеологічні сполучення. Уявлення ж про те, що останні виступають у мові ек • Бівалентами слова поступово спростовувалося. До цього приводив, переважні вчених-фразеологів, аналіз властивостей слова як мовної одиниці у співвідні шенні з ознаками фразеологізму [див. 28; 16]. Основний висновок, якого дійшли дослідники з цього приводу, сформульовано у такий спосіб: «Фразеологічні одиниці співвідносні з словом, а її співвідносність із словом виключає поняття ІІ еквівалентності фразеологічної одиниці слову» [14, 34].

У процесі досліджень фразеологічного складу мовних систем виникала численна кількість питань, пов'язаних з об'єктом дослідження фразеології, її обсягом як наукової дисципліни, належністю/неналежністю певних стійких сполучень до фразеологізмів тощо. Поступово викристалізувалося й поняття фразеологічної одиниці. На сучасному етапі під фразеологізмом звичайно розуміють «мовну одиницю, що виражає специфічне фразеологічне значення, створюване здебільшого внаслідок метафоричного переосмислення вільною словосполучення, граматичної категорії і має постійний склад компонентів, які втратили лексичну самостійність, а також є членом речення» [26, 4]. Фразеологізми повинні бути як мінімум двоноголошеними [28, 179], складатися з двох або більше повнозначних слів [9, 104].

Подібні погляди на фразеологічні одиниці залишили поза межами значний прошарок елементів мовних систем, які характеризуються, як і фразеологізми, нарізнооформленістю, цілісністю значення, проте з тієї чи іншої причини не можуть іменуватися фразеологізмами. Переважно такими виявилися сполуки, що містять одне повнозначне слово, або такі, котрі складаються тільки із службових слів і характеризуються, як і слова, одним основним наголосом або його відсутністю типу *в обхід; без перестанку; ні.., ні; не без; в моді*. У мовознавчій науковій літературі й лексикографічних працях спостерігаються різні підходи до таких елементів. І досі жива традиція, коли певні їхні угруповання вносяться до класу фразеологічних одиниць [див. 6; 4; 3; 23; 31; 32], при цьому кожен із дослідників керується лише своїми підставами у наданні зазначеним елементам статусу фразеологізмів. Так, ще В.В. Виноградов, ретельно розробивши теорію російської фразеології, відніс до фразеологічних єдностей «союзніє речення» типу *потому что, до того что* тощо [5, 31], хоча сам учений перед цим зауважував, що фразеологічні єдності є образними виразами або володіють потенційною виразністю [5, 30].

Розгорнуту аргументацію безпідставності поглядів на сполучення слів, котрі характеризуються єдністю значення, але функціонують з одним основ-

н и м наголосом, як одиниць, що належать до фразеологічного складу, зробив М.М. Панський, який вважав одиниці типу *так как, даром что, добро бы, пока чніч* ішасне словами, а їхнє нарізнооформлене написання - даниною орфографії ІІ, 179].

І По-різному кваліфікувалися одиниці, котрі нами вважаються еквівалентами ІІ і ю н а , і в українських мовознавчих дослідженнях, де одні з них виокремили й були віднесені до лексем або фразеологізмів, інші залишалися за межами будь-яких класифікацій лексичного рівня. Здебільшого надання і іміфікаційного статусу еквівалентам слова пов'язане з поглядами учених на її ік піюсті фразеологізму як мовної одиниці, її співвідношенням зі словом та і ювосполученням. Залежно від розуміння фразеологізмів окремі угруповання ІІ івалентів слова вважалися одиницями фразеології чи, навпаки, не ставали предметом дослідження цієї галузі мовознавства. Так, наприклад, М.Ф. Алейко, вважаючи, що до складу фразеологізму входить мінімум два повнозначних слова, виділив і «специфічні моделі» для фразеологічного рівня, які і і.топлять поєднання повнозначного лексичного компонента з неповнозначним і типу *під боком, в очах, від душі* тощо [1, 74]. Для авторів Фразеологічного і ітнік української мови істотною ознакою фразеологізмів виявляється метафоричне переосмислення вільного словосполучення, а такі ознаки фразеологічних одиниць, як акцентологічні властивості, наявність мінімум двох лексично повнозначних компонентів, ними не враховуються. Тому зрозумілими стають і ч и і висновки про безпідставність віднесення до фразеологічного складу складних прийменників та складених сполучників [26, 4], котрі в русистичній подекуди вважаються одиницями фразеології. Спільним у поглядах переважної більшості українських мовознавців є обов'язковість метафоричної семантики словосполучення при набутті ним статусу фразеологізму [14 та ін.].

Розгляд лише окремих праць із фразеології показує, що певні різновиди еквівалентів слова подекуди стають предметом досліджень учених-фразеологів, при цьому внесення деяких угруповань еквівалентів слова до фразеологічного ІІ, паду залежить від поглядів дослідника на поняття фразеологізму, його основні та неосновні ознаки. Тобто тривалий час значний прошарок семантично цінних, стійких, відтворюваних сполук а українському мовознавстві системно не вивчався. Розгляд зазначених одиниць відбувався лише у зв'язку з вивченням інших, подібних до них за властивостями здебільшого внутрішньої форми, але усе ж відмінних як за цими ознаками, так і за ознаками форми вираження [див. 10; 11].

Еквіваленти слова як окремі мовні елементи уперше були виявлені й упорядковані у «Словаре эквивалентов слова» Р.П. Рогожниковою, яка у передмові до словника і дала їм визначення. На думку дослідниці, під еквівалентами слова

слід розуміти одиниці, що «становлять зв'язані сполучення, які характеризуються стійкістю, єдністю значення, здебільшого постійною, незмінною формою. У мовленнєвому потоці еквіваленти слова становлять цілісну одиницю і стосовно наголосу, звичайно вони мають один словесний наголос» [19, 4]. Тлумачення цих одиниць враховує ознаки їхньої форми вираження і внутрішнього наповнення. Одні з характеристик виступають інтегративними, інші - диференційними у порівнянні з такими мовними одиницями, як слово, словосполучення та фразеологізм. Оскільки досліджувані мовні елементи кваліфікуються як еквіваленти слова, насамперед розглянемо співвідношення: *еквівалент слова - слово*.

У процесі виокремлення еквівалентів слова з тексту ми виходили з усвідомлення того, що певні одиниці мовних систем, які характеризуються нарізноформленістю, не творяться щоразу в актах спілкування, а відтворюються з постійним складом компонентів, як і окремі слова, пор.: *нема-нема та й, о цій порі, на бігу, з розльоту* тощо. Ознака відтворюваності є спільною для еквівалента слова і власне слова, у характеристиці останнього, до того ж, вона є однією з найістотніших.

Еквіваленти слова завжди складаються з одних і тих самих компонентів, які пов'язані між собою як частини цілого і розташовуються один за одним у чітко визначеному порядку. «їхня незмінна форма, - відзначає Р.П. Рогожнікова, - набуває великої незалежності навіть у тому випадку, коли один із компонентів сполучення змінює свою форму, як це притаманне слову, наприклад, *так называемый (так называемого, так называемая* і под.), *друг друга (друг другом, другу друга* і под.). Водночас усталена послідовність компонентів зберігається, не втрачається й стійкість сполучення. Незмінна форма таких сполучень дуже зближує їх зі словом, котрі, як і останнє, здебільшого виступають однаголошеними або ненаголошеними мовними елементами [18, 113].

Еквіваленти слова, як і слова, характеризуються належністю до лексико-граматичних класів з притаманними для них граматичними категоріями або відношеннями та синтаксичними зв'язками. Унаслідок чого виділяються:

- прислівникові еквіваленти: *до впаду, без перепочинку, з цікавістю, без тям, нальоту;*
- займенникові: *один одного, де без кого, де з чим;*
- прийменникові: *назустріч з; разом з; услід за;*
- сполучникові: *тому що; не тільки, а й; тоді як;*
- еквіваленти слова, що виконують функцію частки: *мало що; ось (он, от) як;*
- вигуківі еквіваленти слова: *ой як; чи бач; от тобі й на;*
- еквіваленти слова, що виконують функції вставних слів: *на щастя, до речі.*

Частиномовна ознака висвічує ще одну відмінність між власне словом та еквівалентом слова, яка полягає в тому, що останні можуть належати тільки до

прислівникових, займенникових, прийменникових, сполучникових, вигуківих розрядів слів та часток і модальних слів, у той час як слова здатні мати й іменниковий, прикметниковий тощо статус. Крім того, еквівалентам слова можуть належати елементи з реформованими граматичними ознаками, зокрема так Івані предикативи типу *в ажурі, в моді* тощо. Еквіваленти слова утворюються (і певними моделями. Останніми, наприклад, можуть бути такі: «прийменник і і іменник у знахідному відмінку»: *в(у) лоб, в(у) струнку, у відкрити*; «прийменник на + іменник у місцевому відмінку»: *на відшибі, на одчені, нальоту, на ходу, на бігу*. Можливість творення еквівалентів слова за тими чи іншими моделями теж зближує їх зі словом, хоча моделі, за якими відбувається творення слів, певною мірою відрізняються від моделей еквівалентів слова.

Стійкість, відтворюваність, граматична належність зазначених одиниць можлива тільки у зв'язку з тим, що їм притаманна певна семантика. Виступаючи ускладненими знаками, еквіваленти слова демонструють порівняно зі знаками простими, якими є «звичайні» слова, деяку специфіку в семантичному й функціональному планах. Хоча, на думку окремих дослідників, одиниці типу рос. *до упаду, к слову, с кондачка, в сердцах* тощо, по суті, є звичайними словами, які характеризуються тільки нарізноформленим написанням [28, 180], а не навіть вони зберігають певні відмінності на рівні лексичного значення від СЛВ цілісноформлених. Цьому сприяють тісні зв'язки складників еквівалентів слова зі словами, від яких вони походять, а цілісне значення таких сполук (.приймається на фоні усвідомлення форм їхніх компонентів. Аналізуючи функції словосполучень, В.М. Телія зауважує, що вони, слугуючи семантико-синтаксичним посередником між словесними знаками і реченнями, стають тією «екологічною нішею», де розхитуються первинні форми й функції лексичних одиниць і синтаксичних конструкцій. Дослідниця констатує: «У силу проміжного характеру категорії сполучень слів у мові, поряд з базовими одиницями рівнів Інтеграції - словом як автономною одиницею номінації і реченням, виникають і набувають того чи іншого статусу лексико-семантичні аномалії (ідіоми), а також такі словесні знаки, які виконують репрезентативну функцію тільки разом і іншим словом, котре відіграє семіологічну вирішальну роль у такій знакової комбінації» [24, 76]. Еквіваленти слова, по суті, і виступають тими «лексико-семантичними аномаліями», в яких починається первинний зсув у значенні, тобто відбувається вже не складання смислів компонентів, а виникають нові смисли [10; 24]. Ілюстрацією сказаному, наприклад, можуть служити прислівникові еквіваленти слова прийменниково-іменникового походження типу укр. *на відшибі, на відльоті, на відчені*. Зазначені сполуки утворюються за продуктивними і і структурно-семантичними моделями «прийменник на + іменник», проте роль компонентів цих сполук і загальне значення моделі відрізняється від змінюваних сполук. Іменники у складі таких еквівалентів слова переорієнтовані і спе-

цифіковані для вираження семантики прислівника. Причиною цьому сілит особливості функціонування іменника, коли він реалізується у своїй вторинній обставинній функції, тобто у пункті зустрічі його семантики з первинною формою [8, 250]. На думку Р.П. Рогожникової, «повнозначне слово таких сполук ні обов'язково втрачає повністю лексичне значення, а відбувається тільки деякий зсув у значенні, пов'язаний з використанням сполучення у певній функції» [11, 111]. Спостерігається поступове згасання тих ознак повнозначного слова, які ні можуть бути сумісними з його реальним граматичним значенням. Семантика сполук з новими функціональними ознаками регулюється встановленням інших синтагматичних і парадигматичних зв'язків. Стимулом розвитку нового значення слугує необхідність уточнення понятійно-логічних форм мовними засобами вичленування з позамовного континуума нових означувальних. Отже, на структурування лексичного значення еквівалентів слова безпосередньо впливають і особливості їхнього функціонування, так і позамовні фактори. До останніх належать і ті, що підтримуються асоціативними зв'язками повнозначного компонента еквівалента слова з властивостями своєї первинної форми.

Так, одиниці *до смерті, до болю, до нестями*, первинні форми повнозначних компонентів яких пов'язані з референціюванням у мові уявлень про афективні явища навколишнього світу, розвивають у своїй внутрішній формі спільну сему *'дуже сильно'*, тобто виявляється націленість на представлення афективних позамовних явищ адвербіалізованими мовними структурами.

Повнозначне слово зберігає у складі еквівалентів слова тісні зв'язки зі своєю первинною формою і вже опосередковано через останню зі своїм первинним денотатом. Унаслідок цього колишня ядерна семантика таких одиниць відсувається на периферію, а на місці центральної формується нова, яка стає конгломератом тієї, що впливає з функціональних властивостей словосполуки, взаємодії значень компонентів останньої, а також викликані необхідністю вичленування позамовної дійсності. Утворене семантичне ядро ще не набуває свого дозрівання, воно певною мірою аморфне, постійно розкитується асоціативними зв'язками складників еквівалента слова зі своїми первинними формами, у той час як лексичне значення слова характеризується чітко визначеною центральною семантикою, а нечіткість спостерігається тут тільки на периферії лексичного значення. Отже, певна подібність ознак лексичного значення еквівалентів слова і слова не знімає їхніх відмінностей. Загалом значення еквівалента слова формується інакше, ніж у слова, не власне у процесі членування навколишньої дійсності, а на підґрунті вже утворених у результаті пізнавальної діяльності мовних структур. Тому воно відрізняється від семантики слова ще й більшим ступенем абстрактності та складності.

Її іншими виявляються розбіжності і в семантичній організації багатозначних і шіалентів слова і слова, коли для останніх полісемічність є звичним явищем.

І еквіваленти слова здебільшого характеризуються однозначністю. Проте формування внутрішньої організації полісемічних еквівалентів слова суттєво і різниться від того, як це відбувається у слів. Окремі значення еквівалентів і ще переважно однорідні й рівноцінні, тому встановлення головного і вторинного подекуди неможливо здійснити, тоді як у складі слова спостерігається семантична різноманітність значень.

І еквіваленти слова характеризуються певними спільними ознаками з фразами і словесними одиницями мовних систем, що дає підстави дослідникам окремі і еквівалентів слова відносити до фразеологічного складу. Очевидно, спричиненою, таким поглядом їхня графічна нарізнооформленість, відтворюваність та ідентифікаційний зсув повнозначних компонентів зазначених структур. Проте при відношенні еквівалентів слова до фразеологічних одиниць не враховуються істотні розбіжності властивостей розглянутих мовних елементів. Нарізнооформленість і фразеологізмів і еквівалентів слова, і справді, є їхньою спільною характеристикою, хоча витoki цієї ознаки є різними: генетичною основою фразеологізму є словосполучення [29; 1] та складніші за нього синтаксичні утворення [2; 7; 21; 16], еквіваленти ж слова здебільшого походять від форм слів з розчленованою будовою типу *на рівних, без малого, для чого* та синтагматичних і неповнозначних слів: *то...,то; чи...,чи; чи ба.* Тому і відтворюваність і еквівалентів слова та фразеологізмів різняться: у першому випадку відтворюються певні форми слова, що складаються з кількох графічно окремих компонентів і, або синтагматично об'єднані неповнозначні слова, у другому - структури, котрі мають ознаки зовнішньої форми словосполук або складніших за них слів.

Акцентологічні властивості еквівалентів слова та фразеологізмів теж характеризуються певними відмінностями. Фразеологізми, як правило, виявляються мінімально двонаголошеними, для еквівалентів слова - двонаголошеність є типовою, вони, як і слова, переважно характеризуються одним наголосом. І еквіваленти слова з трьома і більше наголосами, як це має місце у фразеологізмі, по фіксуються. Стосовно цієї ознаки фразеологізмам властива варіативність. І проте загалом фразеологізмам поряд зі стійкістю структури притаманні й інші формальні і лексичні варіювання, власне «діалектична єдність цих протилежних характеристик фразеологічних одиниць забезпечує і функціонування, і постійний розвиток фразеології» [15,10]. Варіативність еквівалентів і вона надзвичайно обмежена, передбачувана, оскільки здебільшого пов'язана з первинними формами, на базі яких утворюються розглядані одиниці. Так, еквіваленти слова, утворені від прикметниково-іменникових сполук, які характе-

ризувалися варіативністю закінчень у певних відмінках, здатні зберігати такий вид варіювання: *скільки раз (разів), по полудню (полудні)* тощо. Отже, якщо варіювання фразеологічних одиниць сприяє «постійному розвитку фразеології», то варіювання еквівалентів слова здебільшого свідчить про незакінчений характер їхнього формування і живі зв'язки з утвореннями, від яких вони походять.

На появу фразеологічної одиниці в мовній системі вказує додаткове лексичне значення у певних сполук порівняно з прямим значенням його компонентів. Переосмислення словосполуки пов'язане з набуванням нею ознаки експресивності, власне «образність та виразність словосполуки є «магнітом», який притягує до неї те додаткове лексичне значення, котре словосполуку перетворює у фразеологізм» [27, 67-63]. У еквівалентів же слова відбуваються тільки семантичні зрушення, певні зсуви значення, десемантизація повнозначних компонентів, а отже, ознаки експресивності їхньої внутрішньої організації не притаманні.

Враховуючи усі зазначені характеристики еквівалентів слова, їхні диференційні та інтегральні стосовно лексем і фразеологізмів ознаки, М.М. Пешак запропонувала представити еквіваленти слова української мови у вигляді словника, перший з яких, перекладного характеру, за її редакцією побачив світ уже у 2003 році [12], пізніше був виданий власне словник еквівалентів слова української мови [13]. Отже, теоретико-методичне опрацювання еквівалентів слова іа забезпечило їхнє внесення як окремих структурних одиниць до складу Словника української мови у 20 томах. І справді, у другому розділі вступної частини Словника української мови зазначається: «У структурі словникових статей СУМ-20 виділяється зона усталених словосполучень, що наводиться після характеристик лексичних значень слова» [22, 24]. З-поміж чотирьох видів усталених словосполучень виділено й еквіваленти слова, що саме по собі стало фактом позитивним, свідченням суттєвих зрушень фокусування наукових поглядів у бік динамічності мовної системи, відповідно, перегляду меж між її структурними рівнями та необхідності ґрунтовнішого зосередження на елементах перехідної о статусу існування.

Проте хотілось би зупинитися на способах реалізації однієї з новаторських ідей В.М. Русанівського, висловлену разом із В.А. Широковим, про представлення еквівалентів слова у Словнику української мови. Отже, у першому ТОМІ Словника української мови нами виявлено сім еквівалентів слова: *до безмежжя; або... або; більше того, що; без будь-якого сумніву; з одного боку.., з друго (іншого) боку; більш за все (більшусього); тим паче.., що*. Зрозуміло, що і які кількість одиниць, з одного боку, не відбиває уявлень про систему еквівалентів ІЯ слова, а з іншого, - не створює її у словнику, неможливим стає характерне і її І «відношень між цими лексичними значеннями як одиницями лексико-семантичної системи сучасної української літературної мови» [17, 71], що реалізу-

валося в 11-томному Словнику української мови. Вважаємо за потрібне зупинитися на розгляді одиниць, які з тих чи інших причин не були внесені до першого тому СУМ-20 за знаком о, як це передбачалось у проекті словника.

Значна кількість еквівалентів слова зовсім не зафіксована у словнику, і поміж них і ті одиниці, на необхідність внесення яких до Словника української мови наголошували В.М. Русанівський і В. А. Широков, - еквіваленти прийменників, сполучників, часток і вигуків: *ану ж, аби б, аби лише, аби тільки, ба >п близько від, а бач* [див. 20, 44-45] тощо.

І тею кількість еквівалентів слова була безпідставно віднесена до фразеологічної частини, зокрема, ті, що виконують функцію службових слів або вигуків: *ба де то, тим-то й ба, чи ба, не біда, з боку, під боком, у бік, у бік до, у бік Пд, на благо, на адресу* та інші. До фразеологічної частини віднесені і прислівникові еквіваленти типу *на бігу, до болю*, які у системі еквівалентів слова входять до складу прислівникових моделей творення, відповідно, до моделі «**п**рийменник на + іменник чоловічого роду місцевого відмінка» - *на бігу, на скаку, п,і коду, на льоту на виду, на відшибі, на останку, на відльоті* та моделі «**п**рип ЛОННИК до + іменник чоловічого роду родового відмінка» - *до болю, до нестям, до безтям, до впаду, до зарізу, до загину* і под. У словнику зафіксовано, по м и, єдиний власне прислівниковий еквівалент *до безмежжя*, хоча подібний до пі.ві о як за формою вираження, так і за властивостями внутрішньої організації, і і пі на непт слова *до безтями* у пропонованій лексикографічній праці відсутній. Мор уживання останнього в такому реченні: *А в самий день весілля набрався буя просто до безтями* (А. Головка). Водночас вважаються прислівниковими 0 шплицями ті елементи мовної системи, які не мають жодних ознак форми вираження і іи у більшє того, що.

Фіксуються приклади віднесення до стійких словосполучень структур типу і 'о блиску, за борт, на босоніж тощо. Якщо ж враховувати те, що словосполучення є «синтаксичні конструкції, утворені поєднанням двох чи більше по... ііпачних слів на основі підрядного чи сурядного зв'язку» [25,640], то подібні • и менш, швидше, повинні вважатися еквівалентами слова, ніж словосполучення пнями, хоч і стійкими. На те, що еквіваленти слова наближені більше до слів ніж до фразеологічних одиниць, указують і певні зміни у реєстровій частині • цінника. Якщо у Словнику української мови в 11-ти томах складниками реєстрової частини були одиниці *нумо, нуте*, що функціонують як частки або вигуків і п ю структури *а нумо, а нуте* не зафіксовані, хоч вони наявні у «Словнику української мови» [13;14]. У СУМ -20 зазначені структури, мім цілісного оформлення - *анумо, ануте*, увійшли до реєстру. Щоправда, п ім видається, це не зовсім виправдано, бо традиційно ці структури мали на-

різне оформлення і саме так фіксувались у творах класиків української літератури: *Л нуте, хлоп ята, на байдаки* (Т. Шевченко); *А нуте, нуте, йдїть швидше Сюди на кулаки лиш ближче!* (І. Котляревський).

Побіжний огляд особливостей втілення однієї з новаторських ідей В.М. Руванівського і В.А. Широкова, а саме прагнення розподілити у різні підрубрики Словника української мови відмінні за мовним статусом, властивостями функціонування, зовнішніми і внутрішніми ознаками одиниці, які у словникових статтях попередніх лексикографічних видань подавалися за знаком 0, поступово знаходить свою реалізацію, хоча окремі її аспекти потребують свого вдосконалення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології. - Харків: Вища школа, Вид-во при Харк. держ. ун-ті, 1987. - 135 с.

2. Архангельский В.Л. Устойчивые фразы в современном русском языке: Основы теории устойчивых фраз и проблемы общей фразеологии. - Ростов н/Дону, 1964.-315 с.

3. Баранов А.Н. Грамматическая фразеология: возможности компьютерного анализа // Фразеология в Машинном фонде русского языка. - Москва: Наука, 1990.-С. 118-134.

4. Борисова Е.Г., Диброва Е.И., Добровольский Д.О., Телия В.Н., Черданцева Т.З. Фразеологические параметры и их описание в словаре (на материале русской идиоматики) // Фразеологизм и его лексикографические разработки, Материалы IV Международной комиссии по проблемам славянской фразеологии при Международном комитете славистов. - Минск., 1987. - С. 9-18.

5. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове): Учеб. пособие для вузов / Отв. ред. Г.А. Золотова. - 3 изд., испр. - Москва: Высш. школа, 1986.-640 с.

6. Копыленко М.М., Попова З.Д. Очерки по общей фразеологии: Проблемы, методы, опыты. - Воронеж: Изд-во Ворон. ун-та, 1978. - 139 с.

7. Кунин А.В. Английская фразеология: Теоретический курс. - Москва: Высш. шк., 1970.-344 с.

8. Курилович Е. Очерки по лингвистике. - Москва: Изд-во иностр. лиг., 1962.-456 с.

9. Лисиченко Л.А., Павловская Г.В., Пелепейченко Л.Н. и др. Современный русский язык. Лексикология и фразеология / Под ред. Л.А. Лисиченко. - К.: ИСИО, 1993.-144 с.

10. Лучик А.А. Прислівникові еквіваленти слова в українській мові. Katowice: Wyd-wo Uniwersytetu Śląskiego, 2009. - 170 с.

11. Лучик А.А. Проблема изучения эквивалентов слова в языкознании // Питання мовознавства. Збірник наукових праць на честь 70-річчя Володимира Іванковича Горпинича. - Кіровоград: КДПУ, 1997. - С. 113-120.

12. Лучик А.А. Російсько-український і українсько-російський словник еквівалентів із слова / Відп. ред. Пещак М.М. - К.: Довіра, 2003. - 495 с.

13. Лучик А.А. Словник еквівалентів слова української мови. - К.: Вид. дім «Київська академія», 2008. - 174 с.

14. Медведев Ф.П. Українська фразеологія. Чому ми так говоримо. - Харків: Видавниче об'єднання «Вища школа», 1977. - 232 с.

15. Мокиенко В.М. Современная фразеология. - Москва: Высшая школа, 1989.-287 с.

16. Молотков А.В. Основы фразеологии русского языка. - Ленинград: Наука, 1977.-283 с.

17. Пещак М.М. Нариси з комп'ютерної лінгвістики. - Ужгород: Закарпаття, 1999. - 200 с.

18. Рогожникова Р. П. Об эквивалентах слова в русском языке // Вопросы языкознания. - 1977. - №5. - С. 110-116.

19. Рогожникова Р.П. Словарь эквивалентов слова: наречные, служебные, Модальные единства. - Москва: Рус яз., 1991. - 254 с.

20. Русанівський В.М., Широков В.А. Інформаційно-лінгвістичні основи сучасної тлумачної лексикографії / Мовознавство. - 2002. - № 6. - С. 7-48.

21. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови. - К.: Наук. думка, 1973. - 179с.

22. Словник української мови: У 20-ти т. - Т. 1. - К.: Наук. думка. - 1981. - 911 с.

23. Телия В.Н. Введение // Фразеология в Машинном фонде русского языка / 11 и. ред. В.Н. Телия. - Москва: Наука, 1990. - С. 3-9.

24. Телия В.Н. Тины языковых значений. Связанное значение слова в языке. - М.: Наука, 1981.-270 с.

25. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Таранюк, М.П. Зяблюк та ін. - К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2007. - НЧ) с.

26. Фразеологічний словник української мови / Білоноженко В.М. та ін. (уклад.); Ред. Л.С. Паламарчук та ін.; НАН України, Інститут української мови. - 2 вид. - К.: Наук. думка, 1999.-Кн. 1.-528 с.

27. Чекман В. Н. К вопросу о природе фразеологизмов // Вопросы фразеологии. Груды Самаркандского гос. ун-та. - Новая серия. - Вып. 219. - 4.1. - Самарканд, 1972. - С. 65-68.

28. Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка. — 2 изд., испр. - Москва: Просвещение, 1972. - 327 с.

29. Шмелёв Д. Н. Современный русский язык. Лексика. - Москва: Просвещение, 1977. - 335 с.

30. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. - Ленинград: Наука, ЛО, 1974.

31. Podręczny idiomatykon polsko-rosyjski / Pod. red. W. Chlebdy. - Z 1 - Opole: UO, 2006. - 130 s.

32. Wielki słownik frazeologiczny z przysłówiami. - Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007. - 840 s.

I. M. Мирошніченко (Київ)

ПРАЦЬОВИТІСТЬ І ЛЕДАРСТВО У ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ ІЗ КОМПОНЕНТАМИ-ОРНІТОНІМАМИ ТА -ЕНТОМОНІМАМИ (на матеріалі польської та української мов)

У статті проаналізовано польські та українські фразеологізми з компонентами-орнітонімами та -ентомонімами на позначення працьовитості та ледарства. З'ясовано, які образи птахів та комах залучено в польській та українській фразеології для характеристики ставлення людини до праці.

Ключові слова: фразеологізм, мовна картина світу, асоціація, образ.

В статті проаналізовані польські та українські фразеологізми з компонентами-орнітонімами та -ентомонімами, що позначають трудолюбство та ледарство. Установлено, які образи птахів та комах використовуються в польській та українській фразеології для характеристики ставлення людини до праці.

Ключевые слова: фразеологизм, языковая картина мира, ассоциация, образ.

In the article Polish and Ukrainian phraseological units with ornithonym and entomonym components denoting diligence and idleness have been analyzed. Images of birds and insects used in Polish and Ukrainian phraseology for description of man's attitude toward work have been determined.

Keywords: phraseological unit, linguistic view of world, association, image.

Працьовитість та ледарство - дві протилежні характеристики ставлення людини до праці: пол. *pracowitość* «zamiłowanie, predyspozycja do pracy, wytrwałość w pracy», *lenistwo* «niechęć do pracy» [22]; укр. *працьовитість* «сумлінне ставлення до праці», *ледарство* «відсутність бажання діяти, працюва-

ти» [7]. У польській та українській мовах на позначення небажання людини працювати функціонує ціла низка лексем: пол. *lenistwo*, *bumelanstwo*, *nieróbstwo*, *enuśność*, *próżniactwo*, *próżniowanie*, *markierstwo* заст., *bumelka* розм., *leserka* розм., *leserstwo* розм., *lazikostwo* розм., *pygusostwo* розм.; укр. *ледарство*, *дармоїдство*, *лінь*, *лінощі*, *ледарювання*, *безділля*, *байдюкування* розм., *ліньки* розм., *баглаїрозм.* рідк. Натомість на окреслення старанності та завзятості людини у праці в польській мові фіксуємо дві лексеми: *pracowitość*, *robotność*, а в українській мові - шість: *працьовитість*, *працелюбність*, *запорадлівість*, *роботящість*, *трудолюбство* рідк., *робучість* діал. Мета цієї розвідки - дослідити, чи зберігається таке співвідношення у польській та українській фразеології (на прикладі фразеологізмів із компонентами-орнітонімами та -ентомонімами).

Досліджуючи мовну концептуалізацію тваринного світу в українській фразеології, О. О. Селіванова зауважує, що «тваринний світ завжди був водночас близьким і загадковим для людини, вона збагачувала спектр найменувань ознак, у костей, дій, станів за рахунок знакових ресурсів тваринного світу з огляду на СВОЇ уявлення, його оцінки, стереотипи цього світу» [4, 145].

Птах у польській та українській мовних картинах світу виступає символічним позначенням людини. Так, наприклад, про людей, які ухиляються від роботи, у польській мові кажуть: *ołowiany ptak* [14 II, 1148], *przedki (wartki) jak ołowiany ptaszek (ptak)* [15, 715], *uwija się jak ptaszek ołowiany* [21, 225]. В українській народній фразеології для характеристики лінивої людини також використовується образ *металевого птаха*: *бистрий як залізний птах* «про ліниву та малорухливу людину» [11, 123]. Відмінність між польським та українським варіантами ФО полягає у виборі типу металу: у польській мові - це олово (*przedki (wartki) jak ołowiany ptaszek (ptak)*), в українській - залізо (*бистрий як залізний птах*).

Спостереження за поведінкою *курки* лягли в основу польських фразеологізмів: *gospodarzi jak slepka* (де *slepka* діалектна назва курки) «наполегливо працює» [21, 202], *siedzi jak kura na grzędzie* «абсолютно нічого не робить, байдюкує» [НКР III, 181]. В українській народній фразеології цей птах став прототипом лінивої жінки: *засідалася (сидить) як квочка на яйцях* «про ліниву жінку» [11, 65-66], *ховається наче курка від дощу* «ухиляється від роботи» [11, 80].

Полювання на ворон (пол. *gawron*, *wrona*) і бугаїв (пол. *baq*) у польській фразеології асоціюється з розвагами та неробством: *strzelać baqi (gawrony, wrony)* «марно витратити час, байдюкувати» [21, 211]. Виникли такі асоціації, на нашу думку, з мисливської практики польського народу. Для професійного мисливця полювання на цих птахів - це нерациональна трата пороку та часу, оскільки їх м'ясо характеризується поганими смаковими якостями. Подібні асоціації знаходимо